

Tıbbi Deneylerde Hayvan Kullanımı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

A Brief Review of Animal Use in Medical Research

Oya Ögenler

Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, MERSİN

Cukurova Medical Journal 2015;40(4):637-641.

ABSTRACT

Humans have lived with animals. There are many ethical theories about the ethics of humans relationships with animals. This relationship has changed in today. Attitudes toward animals vary along a spectrum, not just in terms of their use in research, but in general. Use of animals in experiments is a special issue of medical ethics. Goal of this paper is to discuss about values of animal life in the medical experiments on animals.

Key words: Animal ethics, medical ethics, use of animal.

ÖZET

Tarih boyunca insanla hayvan arasındaki ayrılmaz birliktelik teknoloji ve bilim sayesinde değişim göstermektedir. Dünya ve ülkemizdeki birçok literatürde insanın hayvan ile ilişkisinin nasıl olacağına dair farklı görüşler mevcuttur. Literatürün seslendiği kitleye göre içerik değişmekte; insanın deneylerde kullanılan hayvana karşı nasıl tutum ve davranışta bulunacağından, kullanılan hayvanların özelliklerine, refahlarına, haklarına kadar değişen konularda olmaktadır. Bu konulardan deneylerde hayvan kullanımı özellikle biyoetiğin ilgi alanına girmektedir. Tıbbi deney sırasında hayvanın maruz kaldığı eylemler ve hayatının sonlanması etik açıdan irdelenmesi gereken bir durumdur. Yazının amacı bilim insanlarının, araştırmalarda kullandıkları hayvanın hayatının değeri olduğuna dikkatini çekmektir.

Anahtar kelimeler: Hayvan etiği, Tıbbi etik, hayvan kullanımı

İnsanlar ve hayvanlar farklı biçimlerde şekillenen ilişkilerle birlikte yaşamaktadır. Kuramsal etik çalışmalarına göre insan hayvan arasındaki ilişki bilimin ve teknolojinin gelişimiyle birlikte her geçen gün değişmiştir. Bilim ve teknoloji insanın toplumsal yaşamını değiştirirken bireysel veya toplumsal olarak ilişki içinde olduğu öznelere farklı tutum ve davranışlarda bulunmasına neden olmuştur. Sağlıkla ilgili teknolojiden en fazla etkilenen ve/veya etkilenme potansiyeli olan alanlardan biri tıbbi araştırmalardır. Dolayısıyla tıbbi araştırmalarda deneylerde hayvan kullanımı söz konusu olduğu anda hayvanın özellikleri,

refahı, hakkı araştırmayı yapan kişinin önceliklerinden birisi olması gerekmektedir. Bu nedenle özellikle biyoetiğin özel bir konusu haline gelen deneylerde hayvan kullanımı bu yazının konusu olarak seçilmiştir^{1,2,3}.

Bu çalışmanın amacı, araştırma ve eğitim amacıyla yürütülen tıbbi deneylerde kullanılan hayvanların hayatının değerine dikkat çekmektir. İnsan hayatının değeri hakkında birçok tıbbi kuramsal çalışma vardır. Ancak deneylerde hayvan kullananların hayvanın hayatının değeri hakkında düşüncelerine dair kuramsal çalışmalara ne yazık ki çok fazla rastlanılmamaktadır³. Bu yazı

kapsamında hayvan deneylerinin kabul edilirlilik koşulları üzerinde durulmuş, hayvanın hayatının değeri sorgulanmıştır. Ayrıca bu yazıyla birlikte kısa bir irdeleme yaparak hayvan hayatının değeri hakkında farkındalıkla birlikte tartışılabilir hale getirmek hedeflenmektedir.

Bazı düşünürlerin üzerinde durduğu gibi sonuçta hayvan kullanılan tıbbi deneyler, hayvanın bedenine zarar veren, özgürlüğünü elinden alan hayatını sonlandıran işlemler dizisidir⁴. Ancak tıbbi deneylerde hayvan kullanımında belirtilen işlemler dizisi, deneylerin karar verme sürecinde araştırmacı tarafından hayvan hayatının değeri dikkate alınıyorsa tartışılabilir⁵.

Bunun yanı sıra hayvana karşı davranışların temellendirmesi için arayışa girilmesi; bu yolda bir dizi soruyla hesaplaşıp tutarlı ve tatmin edici cevaplar bulunması hayvanın hayatına değeriyle ilgili etik kaygının var olmasıyla sağlanabilir. Eğitimde veya deneyde hayvan kullanan bilim insanının gerekçelerini net bir şekilde biçimlendirebilmesi, hayvan hayatının değeriyle ilgili bir soru(n) olduğunda eyleminin hem vicdanına hem topluma karşı savunmasını yapabilmemesini sağlar^{1,5,6}.

Birçok literatürün seslendiği kitleye göre içeriklerinde hayvanın hayatının değeri, değersiz bir nesneden değerli bir canlıya olacak şekilde değişmektedir. Aynı şekilde tıp literatürü içinde yer alan araştırmalarda hayvan kullanımından bahsederken hayvanın nesne olarak kabul edilmesi yanı sıra kullanılan hayvanın türüne göre bir değerinin bulunması söz konusudur^{7,3}.

Tıp ve veterinerlik fakültesindeki eğitimlerde standart olarak bilginin kavramsal-kuramsal düzeyde aktarımı yapılmakta; daha sonraki pratik aşamalarında elde edilen bilgilerin somut durumlara uyarlanıp kullanılması sağlanmaktadır. Özellikle hasta ile temastan önce yapılan pratik uygulamaların amacı canlı vücudundaki fizyolojik, anatomik ve kimyasal işleyişin kavranmasını sağlamaktır. Bu amaca yönelik olarak hekim adayları birinci sınıftan itibaren deneylerde hayvan kullanımı ile karşılaşmaktadır. Okudukları

üniversitenin sahip olduğu olanaklar çerçevesinde kurbağa, sıçan, köpek gibi değişik türlerdeki canlı hayvanlarla pratik yapmaktadırlar. Bu uygulamalar sayesinde işlem yapılan materyali nesne gibi düşünmeyi öğrenen hekim adayının canlı üzerinde işlem yapmasının kolaylaşması, ölüme alışması istenilen durumdur. Genel olarak hekim adaylarının hayvan deneyleri sayesinde duyarsızlaşmaları, acılar karşısında katılaştıkları düşünülmektedir^{4,5}.

Deneylerde kullanılacak hayvanların hızlı üremesi, kolay bulunabilir olması ve bakımının ucuz olması, pratik amacıyla kullanım için seçilmesini sağlayan özelliklerden en önemlileridir. Kullanılan hayvan deneylerden veya uygulamalardan önceki proje aşamasında sarf malzemeleri arasında yer almakta değeri ne yazık ki sayılan özelliklere göre maddi olarak belirlenmektedir^{4,5}.

Etik eğitimimden önce biyofizik yüksek lisans öğrenimim sırasında hayvan kullanılan deney ve pratik uygulamalarına katıldım. Özellikle insan fizyolojisinin nasıl işlediğini gösterme amacıyla kurbağa kullanarak gerçekleştirdiğimiz deneylerde hayvanların refahını korumuş olsak bile sarf malzemelerinden çok farklı konumda değillerdi. Hekim adayları deney hayvanları ile rutin olarak yapılan pratik derslerinde hayvan niye öldürülüyor diye sormamıştı. Hatta deney sırasında daha fazla hayvan kullanmak istemişlerdi. İçinde yer aldığım deneylerde olduğu gibi eğitmen hayvana karşı davranış için rol modeli olmaktadır. Araştırmacının deney sırasındaki tutum ve davranışlarının hekim adayları tarafından tekrarı eğitimde beklenen/hedeflenen bir durumdur. Literatüre göre de hekim adayının daha sonraki deneylerde hayvana karşı davranışı eğitmenden öğrendiği şekilde olacaktır^{5,8}.

Ancak toplum ölçeğinde baktığımızda bir bireyin ahlaki ölçütlerinin varlığı hayvanın özgürlüğünün elinden alınmasının, acı çekmesinin öldürülmesinin kabul edilmesine karşı çıkar. Bununla birlikte deneylerde hayvan kullanımı yüzyıllardır devam eden bir durumdur. Günümüz koşullarında hayvan kullanımına alternatif model

kullanılabilirliği sayesinde tıbbi deneylerde veya eğitim amaçlı hayvan kullanım gerekçesinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu kaygıyla Avrupa'da birçok üniversitede eğitimlerde hayvan kullanımı yerine model üzerinde uygulama yapılmaktadır^{3,4,9}.

Deneyde hayvan kullanıldığında kaçınılmaz olarak bir yaşam zarar görecektir. Yarar için bir canlıya ne kadar zarar verileceğini hesaplama biyoetik karar vermeyi gerektirir^{2,10,11}. Hayvanın hayatına değer verenler tarafından sadece eğitim, deney veya araştırma amacıyla hayvanların kullanılmaları dirikesim (viviseksiyon) sonucu öldürülmeleri ahlaken kabul edilebilir sayılmaktadır^{3,7,6}. Her yıl deneylerde hayvan kullanıma sayısı milyonlara ulaşmaktadır. Deneylerde hangi hayvanın seçileceği, deneyin gereklilikleri kadar hayvanın özellikleri (cinsiyeti, yaşı, ağırlığı gibi) ve hayvanın türünün insan karşısındaki statüsünden dolayı sorun olabilmektedir^{2,10,11}. Kural olarak filogenetik skalada daha yüksekte yer alan hayvan yerine daha aşağıda bulunan en az kompleks tür kullanılmaya çalışılmaktadır. Hayvan sayısı deney için istatistik olarak izin verilen şekilde hangi cinsiyet gerektiriyorsa belirlenmektedir. Deney sırasında hayvanın maruz kalacağı ağrının süresi ve sıklığı araştırmanın gereklilikleri tarafından tanımlanmaktadır. Ne yazık ki deneylerde hayvan kullanırken uzun süreli fiziksel veya su ve yiyecek kısıtlaması deneyin amacına göre gerekliyse araştırmacılar tarafından kabul edilebilir uygulamalardır^{3,12,13}. Bazı uygulamalar için deney hayvanlarıyla ilgili kurallarda bulunan idari personel tanımlaması sağlık dışı kişilerinde potansiyel olarak deney hayvanı kullanıcısı olarak tanımlandığı izlenimini doğurmaktadır¹². Dolayısıyla araştırmanın gereklilikleri hayvanın insanlar tarafından her türlü kullanımına açık hale gelmiştir.

Yarar sağlama ilkesi dikkate alındığında, tıbbi deneylerde sadece insanın ve insanların belirlediği türlerin yararına olan bir durum söz konusudur. Ancak bilindiği üzere seçilen hayvanın kendi

bedeninin kullanılmamasını sağlamaya yönelik bir karşı çıkışının olamayacağı açıktır^{8,10}. Bu bilgiler ışığında deneylerde kullanılan hayvanların hayatlarının değeri hakkında tartışmaya başladığımız anda kısaca "hayvan hayatı değerlidir" denilerek hayvan kullanımından vazgeçilsin mi? Evet diyenler için tartışılmaya değer bir konu kalmayacaktır. Çünkü onlar deney yapılmasına karşı çıkacaklardır. Evet demeyenler ise deneyde hayvan kullanılması hakkında değerlendirme yapmak ve neden kullanıldığına dair savunusunu gerçekleştirmek zorunda kalacaktır. Ancak deneylerde hayvan kullanımına karşı olan bir kişi ertesi gün herhangi bir hastalık ya da durumdan dolayı elde edilen buluşu kullanmak zorunda kalabilir. Çalışmanın gerekli olduğunu ama hayvanın hayatının değeri olduğunu belirtebilir⁴.

Ahlaki bir açıdan kişinin kendisine, topluma ve en azından zarar verdiği canlıya karşı savunmasının gerekçelerini çok iyi belirlenmesi gerekir. Deneylerde hayvan kullanımında, elde edilen sonuç deneyin veya yapan kişinin başarısı olarak değerlendirildiğinde bu uğurda feda edilen hayvanlar ve hayatlarının değeri yok sayılırsa söz konusu hayvanlar nesneleşmekte kullanılan malzemelerden hiçbir farkı kalmamaktadır. İnsanlara yarar sağlayan bir teknoloji için diğer canlılara ne kadar zarar verirsin diye sorulup yarar zarar oranı hesaplandığında ise hayvan bir canlı olarak kabul edilmiştir ancak insana pozitif ayrım yapan bir türçülük yapılmaktadır. Ancak bu durumda araştırmayı yapan kişinin eylemi gerçekleştirmeden önce biyoetik karar verme sürecinden yararlanması gereklidir. Bu süreç hem etik sorunları ortadan kaldıracaktır hem de araştırmacının bu konudaki etik kaygısını azaltır²⁻⁵.

Belki de araştırma yapan kişiden istenen en önemli biyoetik duyarlılık, hayvanın hayatının değerinin varlığını kabul edip, yaptığı çalışmanın gerekliliğini sorgulamasıdır⁴.

Biyoetik açıdan değerlendirilme yapılırken her bir vakada tıbbi etik kurullarla eylemin gerekliliğine yönelik sorgulama yapılmaktadır. Hiçbir eylem için

daha önce belirlenmiş bir karar reçetesi bulunmamaktadır¹⁴. Araştırmacı deneyde hayvan kullanımı söz konusu ise etik kaygı duymalıdır. Her bir hayvana uygulanan eylem ve/veya hayatının sonlanması tıbbi vaka olarak ele alındığında, araştırmacı tarafından etik ilkelerin karar verme sürecine eklenmesi hayvan hayatının değerini tartışmaya açar.

Tartışmaya başlandığında çoğu insan hayvanların deneylerde eğitim, araştırma amacıyla kullanılması sayesinde elde edilen başarıları sayabilir. Tıp tarihinde yer alan anti serumların, aşuların ve birçok antibiyotiğin geliştirilmesi, patojenlerinin araştırılması, cerrahi işlemler, elektrofizyolojik çalışmalarla kalp, damar, sinir sistemiyle ilgili işlemler, organ, doku nakli gibi birçok çalışma deneylerde hayvan kullanımı ile gerçekleştirilmiştir^{2,5,9,11}.

Herhangi bir yerde yazmasa bile tahmin edilebileceği gibi bu çalışmalarda kullanılan hayvanlar ya acı çekmiş ya da öldürülmüştür. Buna karşın hayvanlarla yapılan çalışmaların yaratıcı olmadığını ya da önemsiz olduğunu söylemek elde edilen başarıları yok saymak (8) ihtiyacı olduğunda kullanılan pek çok buluşa haksızlıktır^{2,11}.

Tıp literatüründe yer aldığı üzere tıbbi tartışmalar genel olarak somut veriler üzerinde olmaktadır. Bu söyleme göre herhangi bir şeyin varlığı ya da yokluğu elle tutulabilir gözle görülebilir olmasını gerektirmektedir. Deneylerde hayvan kullanımı sırasında hayvan hayatının değerinin varlığı araştırmacının eylemlerine bakılarak ortaya çıkarılır. Hayvanın refahını tür ve cinsiyetinin özelliklerini ne kadar gözettiği önemlidir. Ülkemizdeki hayvan etik kurullarının varlığı bu nedenle çok önemlidir. Her ne kadar yakın bir geçmişte sahip olsa da etik kurullar ve yasalar en azından bu irdelemenin yapılmasını zorunlu tutmaktadır¹².

Tıbbi deneylerde hayvan kullanımının gerekliliğini sorgulanması yerine tıbbi deneylerde kullanılan hayvanın hayatının değeri hakkında araştırmacının sorgulama yapması için

araştırmacılar kanunların gerekliliğinden farklı bir farkındalık sağlanması önemlidir.

Sonuç olarak hayvanın hayatının değerinin sorgulanmasını sağlayacak tıbbi dokümanların hazırlanması, geleceğin araştırmacıları olacak hekim adaylarının eğitimi içeriğine alınması öncelikli öğrenim hedefi olmalıdır. Ayrıca hayvan hayatına değer verme kaygısıyla ilgili kısa bir derleme olan bu yazıya benzer hayvanın değerini söz konusu eden daha geniş çaplı çalışmaların artırılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

1. Uzel İ. Hayvan Deneyleri Etik Yasası T Klın Tıbbi Etik.1994;2:75-9.
2. Arda B, Kahya E, Başağaç T.G. Bilim Etiği ve Bilim Tarihi. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2004;141-60.
3. Baumans V. Use of animals in experimental research: an ethical dilemma? Gene Therapy. 2004;11:64-6.
4. Regan T. Kafesler Boşalsın. Çev. Çağlayan S. İstanbul. 2007;253-62..
5. Resnik D. Bilim Etiği. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005;64:289-332.
6. Fraser D. Animal ethics and animal welfare science: bridging the two cultures. 1999;65:171-89.
7. Ünder H. Çevre Felsefesi. Doruk yayınları, Ankara, 1996:164-90.
8. Singer P. Hayvan Özgürleşmesi. Çev: Doğan H. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005;64-146.
9. Pound P., Ebrahim S., Sandercock P., Bracken M. B, Roberts I. Where is the evidence that animal research benefits humans ? BMJ. 2004:328.
10. Degrazia D. Hayvan Hakları. Çev: Gür H. Ankara, 2006:147-73..
11. Coşkun A. S, Elibol P, Coşkun M, Çalışkan E, Tükenmez M. A. Yeğen B. Ç. Hekimlerin ve Veteriner Hekimlerin Araştırmalarda Deney Hayvanı Kullanımına Bakış Açılıarı Cerrahpaşa Tıp Derg. 2007;38:146-51.

12. Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Deneysel Hayvanlarının Korunması, Deneysel Hayvanlarının Üretim Yerleri İle Deneysel Yapacak Olan Laboratuvarların Kuruluş, alışma, Denetleme, Usul Ve Esaslarına Dair Yönetmelik Resmi Gazete Tarihi: 16.05.2004 Resmi Gazete Sayısı: 25464 Eriřim Tarihi: 12.12.2009 (<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.5214&MevzuatTliski=0&sourceXmlSearch=deneysel%20hayvanları>)
13. Macer D. Animal Consciousness And Ethics In Asia And The Pacific Journal Of Agricultural And Environmental Ethics. 1998;10:249–67.
14. Aydın E. Tıp Etięine Giriř Pegem yayıncılık, Ankara,2001:38-97,159-65.

Yazıřma Adresi / Address for Correspondence:

Dr. Oya Ögenler
Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı
MERSİN
E-mail: oyaogenler@gmail.com

Geliř tarihi/Received on : 12.09.2014

Kabul tarihi/Accepted on: 04.11.2014